

O‘ZBEK VA TURK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY TAHLILI

Jahongirova Dilso‘z

JDPU o‘zbek tili va adabiyoti

mutaxassisligi 1-kurs magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 21.03.2026

Revised: 22.03.2026

Accepted: 23.03.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*Ibora, frazeologizm,
o‘zbek tili, turk tili,
semantika, lingvistika,
tarjima, madaniyat*

Ushbu maqolada o‘zbek va turk tillaridagi iboralarining lingvistik xususiyatlari, ularning semantik, strukturaviy va madaniy jihatlarini tahlil qilinadi. Har ikki til turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lgani sababli iboralar o‘rtasida o‘xshashliklar mavjud. Shu bilan birga, tarixiy rivojlanish va madaniy muhit ta‘sirida farqli jihatlar ham shakllangan. Maqolada iboralarining qo‘llanishi, tarjima muammolari va milliy mentalitetni aks ettirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kirish

Til – millatning ma‘naviy boyligi bo‘lib, unda xalqning dunyoqarashi, tafakkuri va madaniyati aks etadi. Frazeologizmlar yoki iboralar esa tilning eng obrazli va ta‘sirchan qatlamini tashkil etadi. O‘zbek va turk tillari bir ildizga ega bo‘lsa-da, ularning iboralar tizimi turli tarixiy va ijtimoiy omillar ta‘sirida rivojlangan.

Iboralarining lingvistik tabiati va tasnifi

Frazeologizmlar tilshunoslikda mustaqil o‘rganiladigan birliklar bo‘lib, ular tayyor holda qo‘llanishi, barqarorligi va ko‘chma ma‘no ifodalashi bilan ajralib turadi. Sh. Rahmatullayev (2010) ta‘kidlaganidek, iboralar “ma‘nosi komponentlar yig‘indisidan kelib chiqmaydigan, nutqda tayyor holda qo‘llanadigan birliklardir”.

O‘zbek tilida iboralar quyidagicha tasniflanadi:

1. Frazeologik birikmalar: “ko‘ngli joyiga tushdi”

2. Frazelogik butunliklar: “tish-tirnog‘i bilan yopishmoq”

3. Frazelogik chatishmalar: “kapalagi uchib ketdi”

Turk tilshunosligida ham iboralar (deyimlar) semantik va struktur jihatdan o‘rganiladi. Masalan, M. Ergin (2013) iboralarni “kalıplaşmış söz grupları” sifatida izohlaydi.

Misollar (manbaga asoslangan):

1. O‘zbek: “Ko‘ngli tog‘day ko‘tarildi” (Rahmatullayev, 2010)

2. Turk: “Etekleri zil çalmak” (juda xursand bo‘lmoq) (Aksan, 2007)

Bu iboralar hissiy holatni obrazli ifodalash orqali nutqni boyitadi.

O‘zbek va turk iboralaridagi semantik o‘xshashliklar

Turkiy tillarning umumiy ildizi sababli ko‘plab iboralar o‘xshash semantik asosga ega. Bu o‘xshashliklar qadimgi turkiy davrga borib taqaladi.

Masalan:

1. O‘zbek: “Ko‘z yumdi” – vafot etdi

2. Turk: “Göz yummak” – e‘tibor bermaslik yoki o‘lim ma‘nosida ishlatiladi (kontekstga qarab)

Yana:

1. O‘zbek: “Tilini tiy”

2. Turk: “Dilini tut”

Bu iboralar nafaqat shaklan, balki ma‘no jihatdan ham yaqin. A. Cowie (1998) frazeologizmlarning bunday o‘xshashligini “cultural-linguistic continuity” bilan izohlaydi.

Struktur va grammatik xususiyatlar

O‘zbek va turk iboralari grammatik jihatdan ham o‘xshashliklarga ega, chunki ikkala til ham agglutinatív tillar sirasiga kiradi.

Masalan:

1. O‘zbek: “bosh qotirmoq”

2. Turk: “kafa yormak”

Bu yerda fe‘l + ot konstruktsiyasi orqali ibora hosil qilingan.

Shu bilan birga, ayrim struktur farqlar ham mavjud:

1. Turk tilida iboralar ko‘pincha infinitiv shaklda beriladi: “-mak/-mek”

2. O‘zbek tilida esa fe‘lning turli zamon shakllari faol qo‘llanadi

Misol:

1. Turk: “Kafayı yemek”

2. O‘zbek: “aqlidan ozmoq”

Farqli jihatlar va milliy kolorit

Har bir tilning iborolari milliy mentalitet va turmush tarzini aks ettiradi. Shu sababli ayrim iboralar bevosita tarjima qilinmaydi.

Masalan:

1. O'zbek: "Oshig'i olchi" – omadli inson
2. Turk: "Pabucu dama atılmak" – qadrsizlanmoq

Bu iboralar turli madaniy asosga ega. D. Aksan (2007) fikriga ko'ra, iboralar "milliy tafakkurning til orqali ifodasi" hisoblanadi.

Yana bir misol:

1. O'zbek: "qovog'idan qor yog'moq" (jahli chiqmoq)
2. Turk: "surat asmak" (xafa bo'lib turmoq)

Tarjima jarayonidagi muammolar va yechimlar

Frazeologizmlarni tarjima qilishda uchta asosiy usul qo'llaniladi:

1. Ekvivalent topish
2. Analog ibora qo'llash
3. Izohli tarjima

Masalan:

Turk: "Eline su dökemez"

1. So'zma-so'z: qo'liga suv quya olmaydi
2. Ma'nosi: tenglasha olmaydi

O'zbek tiliga: "unga teng kelolmaydi" deb tarjima qilinadi.

Vinogradov (1977) ta'kidlaganidek, frazeologik birliklarni tarjima qilishda asosiy maqsad – semantik va stilistik moslikni saqlashdir.

Iboralarning psixolingvistik va madaniy ahamiyati

Iboralar inson tafakkuri va psixologiyasini aks ettiradi. Ular nutqda hissiy ta'sir kuchini oshiradi va kommunikatsiyani samarali qiladi.

O'zbek tilida:

"Yuragi orqaga tortdi" – qo'rquv hissi

Turk tilida:

"Yüreği ağzına gelmek" – kuchli qo'rquv

Bu iboralar insonning ichki kechinmalarini obrazli ifodalaydi.

Psixolingvistik jihatdan iboralar inson xotirasida tayyor birlik sifatida saqlanadi va tezda qo'llanadi.

Xulosa

O'zbek va turk tillaridagi iboralar o'zaro yaqin bo'lishiga qaramay, ularning rivojlanishida madaniy va tarixiy omillar muhim rol o'ynaydi. Har ikki tilda iboralar nutqning ifodaviyligini oshiradi va milliy o'ziga xoslikni aks ettiradi. Ularni qiyosiy o'rganish tilshunoslik, tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev, Sh. (2010). O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi.
2. Jo'rayev, N. (2015). O'zbek tilshunosligi asoslari. Toshkent: Fan.
3. Ergin, M. (2013). Türk dil bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
4. Aksan, D. (2007). Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim. Ankara: TDK Yayınları.
5. Vinogradov, V. V. (1977). Frazeologiya russkogo yazyka. Moskva: Nauka.